

**Мороз Олена Василівна,**  
кандидат філософських наук,  
старший викладач кафедри історії та методики навчання  
Кременецької обласної гуманітарно-педагогічної академії імені Тараса Шевченка  
[orcid.org/0000-0002-4130-9018](https://orcid.org/0000-0002-4130-9018)  
[lina\\_lisova@ukr.net](mailto:lina_lisova@ukr.net)

## РЕЛІГІЙНО-СВІТОГЛЯДНА ПРОБЛЕМАТИКА НОВОРІЧНО-РІЗДВЯНИХ ПРОПОВІДЕЙ ЦЕРКОВНИХ ДІЯЧІВ КІНЦЯ ХІХ СТОЛІТТЯ

У статті розглянуто релігійно-світоглядну проблематику проповідей, виголошених під час новорічно-різдвяних свят церковними діячами кінця ХІХ століття. Головна увага акцентується на основних важелях екзистенції людини за підсумками її життєтворчості протягом минулого року. Вагоме місце посідають морально-релігійні виміри праведності та духовної досконалості індивіда, до яких належать християнська любов, дружба, довіра, гуманізм, моральність, правильний спосіб життя, духовність, спільні зусилля заради благородних справ. Осмислення індивідуальності та неповторності окремої людини як носія християнських цінностей, її міцного внутрішнього морально-релігійного стрижня пов'язані з душевним спокоєм, очищенням від гріхів, досягненням найвищого ступеня досконалості через пізнання Божої сутності, сердечно-душевним самопізнанням, наполегливістю в досягненні мети, совісним ставленням до справ, небайдужістю до зовнішнього світу, відповідальністю за власні вчинки. Зазначається, що екзистенція кожного індивіда, його духовно-моральне єство формують духовно-релігійну атмосферу суспільства загалом, що демонструє реалізацію в поглядах церковних діячів діалектичних категорій «частина» та «ціле». У висновку зазначено, що запропонована в дослідженні проблема розкриття релігійно-світоглядної проблематики новорічно-різдвяних проповідей церковних діячів ХІХ століття дає уявлення про духовно-релігійну ситуацію наприкінці ХІХ – на початку ХХ століття на Волині в середовищі церковних православних діячів. Перспективним напрямом досліджень із цієї актуальної теми є подальший аналіз релігійно-світоглядних поглядів церковних діячів ХІХ століття як основи становлення та розвитку духовно-просвітницької спадщини минулого в контексті сучасного українського духовного просвітництва.

**Ключові слова:** релігійно-світоглядні погляди, церковні діячі кінця ХІХ століття, проповідь, морально-релігійні виміри людської екзистенції, християнство.

**Moroz Olena,**  
*PhD,*  
*Senior Lecturer at the Department of History and Method of Teaching*  
*Kremenets Taras Shevchenko Regional Academy of Humanities and Pedagogy*  
[orcid.org/0000-0002-4130-9018](https://orcid.org/0000-0002-4130-9018)  
[lina\\_lisova@ukr.net](mailto:lina_lisova@ukr.net)

## RELIGIOUS AND OUTLOOK PROBLEMS OF NEW YEAR AND CHRISTMAS SERMONS OF CHURCH LEADERS AT THE END OF THE 19<sup>TH</sup> CENTURY

The religious and outlook issues of the sermons delivered during the New Year and Christmas holidays by church leaders of the end of the 19<sup>th</sup> century are analyzed in the article. The main attention is paid on the main levels of a person's existence that based on the results of his life activity during the past year. An important place belongs to the main moral and religious dimensions of righteousness and spiritual perfection of person. They are Christian love, friendship, trust, humanism, morality, the right way of life, spirituality and joint efforts for noble causes. Understanding the individuality and uniqueness of person as a bearer of Christian values, his strong internal moral and religious core are connected with peace of mind, purification from sins, achievement of the highest degree of perfection through knowledge of God's essence, heart and soul self-knowledge, perseverance in achieving the goal, conscientious attitude to affairs, indifference to the outside world, responsibility for one's own actions. It is noted that the existence of each individual, his spiritual and moral being form the spiritual and religious atmosphere

of society as a whole. This fact demonstrates the realization of the dialectical categories “part” and “whole” in the views of church leaders. In the conclusion, it is stated that the problem proposed in the study of revealing the religious and outlook issues of New Year and Christmas sermons of church leaders of the 19th century gives an idea of the religious and spiritual situation at the end of the 19th – at the beginning of the 20th century in Volyn among Orthodox church leaders. A future research will be devoted to the analysis of the religious and philosophical views of church leaders of the 19th century as the basis for the formation and development of spiritual and educational heritage of the past in the context of modern Ukrainian spiritual enlightenment.

**Key words:** religious and philosophical views, church leaders of end of 19'th century, preaching, moral and religious dimensions of human existence, Christianity.

Осмилення сутності людської екзистенції в контексті новорічно-різдвяних проповідей церковних діячів XIX ст. здійснюється у процесі аналізу людської життєтворчості, духовно-матеріальних цінностей людського життя. Власні релігійно-філософські роздуми церковні діячі XIX ст. розміщували у формі проповідей на шпальтах тогочасного періодичного видання – часопису Волинської православної єпархії кінця XIX – початку XX ст. – «Волинські єпархіальні відомості» (1867–1916 pp.).

Актуальними завданнями історико-релігійних студій сучасності залишається всебічне вивчення релігійно-богословських постатей, зокрема церковних діячів XIX ст., які були активними учасниками духовно-релігійного та культурно-просвітницького життя тогочасного суспільства, систематизаторами церковних архівів, метричних і сповідних книжок. Їх працелюбність, наполегливість і сумлінність у всіх підходах до будь-якої діяльності були сформовані духовною освітою в тогочасних релігійно-духовних закладах. Це дає підстави для ґрунтового аналізу їхніх релігійно-світоглядних поглядів, що відіграли важливу роль у формуванні масової свідомості тогочасного суспільства (Боярчук, 2019, с. 8). Зазначені постаті: протоієреї Микола Трипольський, Олександр Іванцов-Платонов, єпископ смоленський Іоанн (Володимир Соколов), зробили вагомий внесок у дослідження історико-краєзнавчої спадщини Волині кінця XIX – початку XX ст., були носіями культурно-просвітницьких, духовно-релігійних ідей тогочасного суспільства. Для розкриття тематики статті підібрано проповіді, які виголошувалися під час новорічно-різдвяних свят, оскільки в них найкращим чином здійснено філософську рефлексію основних важелів людської екзистенції, підбиття своєрідних підсумків життєдіяльного шляху окремого індивіда за минулий поточний рік.

Життя кожного індивіда проходить різні етапи духовно-інтелектуального становлення, накопичення системи знань і цінностей, їх активного використання у процесі культурно-суспільної діяльності. Кожний етап індивідуально-духовного становлення супроводжується підбиттям остаточних підсумків людської життєдіяльності за прожитий проміжок часу. Якісно-кількісні результати життєтворчості визначають аксіологічні виміри людської екзистенції, на основі яких вибудовується подальший життєвий шлях людини. Кінець будь-якого календарного року стає тим підсумковим етапом, який не тільки виступає сукупністю духовно-матеріальних благ індивіда, але й відповідним чином закладає основу для його майбутньої екзистенції.

Релігійно-світоглядні погляди церковних діячів XIX ст. апелюють до важливості духовно-морального ества кожної людини, яке формує духовну сферу суспільно-релігійного дискурсу загалом. «Життя кожного з нас є краплею в морі життя цілого людства. Що означає крапля в морі? Це море складається із крапель: не було б крапель, не було б і моря. І тому із крапель життя окремих особистостей зливається великий океан усесвітнього життя, з його віковою течією, хвилями та бурями» (Соколов, 1880, с. 2). Важливість кожної людини у всесвіті, її неповторність та індивідуальність – головний аспект новорічно-різдвяних проповідей церковних діячів XIX ст., філософська рефлексія яких здійснюється крізь призму діалектичних категорій «частина» та «ціле». «Частина» (крапля) – це людський індивід, один із множини подібних живих істот. «Ціле» (океан) – людство загалом. Історії відомі багато випадків, коли одна або декілька крапель творили великий «рух».

Зрозуміло, що жоден людський індивід не може існувати окремо від суспільно організованого людського соціуму. Життя кожної людини має природні, індивідуально-соціальні,

морально-етичні зв'язки з іншими, близькі чи віддалені, відкриті чи закриті, але завжди наявні. Так, у проповіді «На Новий рік» єпископ смоленський Іоанн наводить приклад життя бідняка, значення його індивідуальної життєтворчості для людського суспільства загалом: «Це життя, сповнене зовнішньою нікчемністю, має своє моральне значення: бідняк має душу, бере певну участь у суспільному житті людей. Його думки, почуття, наміри та дії, усе це від нього, так само, як і від інших, іде в загальну масу людських справ, і він, як і всі, має своє моральне відношення до інших, до суспільства, людства загалом. Усі люди становлять окрему частинку життя людського етносу. Цього досить, щоб не вважати життя бідняка нікчемним» (Соколов, 1880, с. 3). Філософські роздуми єпископа Іоанна звернені до важливості кожної людини як окремого індивіда певного соціуму загалом, його внутрішнього духовного світу, натомість нівелюється значення матеріальних благ, багатства та розкоші зовнішнього світу.

Окрім того, бувають випадки, коли внутрішній духовно-релігійний світ бідної людини є багатшим від багатой, а тому єпископ смоленський Іоанн ставить зустрічне питання: «А що, якщо під ганчір'ям і без куска хліба ховається сила душі, яка здатна діяти у світі більше за інші душі?» (Соколов, 1880, с. 4). Філософська рефлексія зазначеного церковного діяча XIX ст. апелює до аналізу історії розвитку людства, якій відомі багато випадків, коли з бідних сімей часто виходили відомі діячі в науковій, релігійній, суспільно-історичній сферах життя соціуму. Єпископ Іоанн доходить висновку, що душа бідняка в щоденному бутті смілива та незламна, через це її внутрішня духовно-моральна сила вступить у відкриту боротьбу із зовнішнім світом, змінить його на краще, продемонструє тим самим духовне багатство та велич внутрішнього ества бідної людини.

Натомість у світі є особлива сила, що здатна будь-яке життя зробити марним на землі. У результаті проведеного аналізу її аксіологічно-духовних вимірів церковні діячі XIX ст. зводять її сутність до загальної, об'єднуючої сили християнства, яке закликає всіх і кожного з нас до моральності, до праведного способу життя. «Християнська сила духу і християнська любов до людства зробили те, що і сліпі можуть навчатись, і бути вченими, і глухонімі можуть

брати участь у громадських спільнотах, і безрукі працювати» (Соколов, 1880, с. 6). Християнство об'єднало всіх у єдину духовну сім'ю, в одне благородне Царство Боже, яке засноване на любові. Воно допомогло людині пізнати світ, об'єднатися з іншими заради благородних справ.

Від загальних роздумів про аксіологічно-духовну сутність християнства релігійно-світоглядна рефлексія церковних діячів XIX ст. змінює вектор свого напрямку до внутрішнього, духовно-індивідуального ества індивіда як носія християнських цінностей. «Наука відкрила в кожній каплі води цілий світ життя, оскільки в ній живуть істоти, які народжуються, ростуть, рухаються, живуть, створюють свій кругообіг життя. Те, що це життя не бачене для нас, хіба робить це життя непотрібним? Без сумніву, ні» (Іванов-Платонов, 1880, с. 340). Внутрішній світ людини, подібно до вищезазначеної ситуації, не завжди явний у реальності та помітний для інших, однак сповнений почуттями, думками, бажаннями та пристрастями, добром і злом, радістю та скорботою. Постає закономірне питання: чи все це має значення для інших? Багатство внутрішнього світу людини, за висновком богослова, важливе насамперед для її особистого душевного спокою, очищення від гріхів, піднесення серця, досягнення найвищого ступеня досконалості через пізнання Божої сутності.

У житті кожного індивіда бувають тяжкі хвилини його буттєвості, пов'язані з душевними розладами та тривогами. «Душа болить від розчарування цим світом, сумнівів і туги, що з'їдають її. Тоді життя для людини втрачає будь-який сенс і вона ставить собі запитання: «Для чого жити?». У таких ситуаціях розум втрачає розсудливість, душа стає холодною, серце втрачає надію на добро, воля ослаблюється» (Соколов, 1880, с. 8). Людина, яка перебуває в цьому стані, зазнає моральної та фізичної смерті водночас. Виходом з описаної ситуації є перехід від зовнішніх подразників навколишнього світу до внутрішнього ества кожної людини – її душі та серця.

Варто зазначити, що в даному разі релігійно-світоглядні погляди церковних діячів XIX ст. розкриваються крізь призму світоглядно-ментальних особливостей українського народу, зокрема філософії серця, або кордоцетризму,

де вирішальне значення мають внутрішньосердечні переживання індивідом сенсу навколишнього буття, аніж раціонально-логічне осмислення модусів зовнішньої буттєвості.

«Мисляча людина зі щирими почуттями в серці, реальними діями в житті, свідома, із твердими переконаннями, моральною поведінкою та метою в житті – це жива людина не тільки за зовнішнім виглядом, але і внутрішнім еством. Таким повинен бути справжній християнин» (Соколов, 1880, с. 8). Релігійно-світоглядні роздуми церковних діячів кінця XIX ст. апелюють до відображення повноти людської екзистенції, основою якої виступають внутрішній спокій і наполегливість, що неодмінно стануть причиною успішності в зовнішньому світі.

Духовно-релігійні погляди церковного діяча XIX ст. М. Трипольського перед Різдом Христовим звернені до аналізу сутності християнства, яке, за його словами, полегшило існування людей на землі через те, що відкрило можливість до вічного життя душі. «Ні язичницька релігія в усіх її можливих видах і формах, ні філософія в найрізноманітніших її проявах не мали змоги відкрити людству все те, що відкрило для нього християнство» (Трипольський, 1880, с. 140). До появи християнства була язичницька релігія, що представлена різноманітними віровченнями, думками й ідеями, зібраними в одне ціле. Віра й історія, релігійний світогляд і філософські ідеї, істина та хиба, як уважає богослов, були змішані одне з одним у різних формах сприйняття світу, одухотворені ідеєю прекрасного, але не святого. Бог для язичників був невідомою істотою, яку вони ставили на перше місце, щоби задовольнити свої потреби у вірі.

Християнство вказало людині шлях до спасіння, мету її існування. На основі цього церковні діячі XIX ст. доходять висновку, що тільки з народженням Ісуса Христа, Сина Божого, у людини з'явилася високодуховна мета її життя, пов'язана зі збагаченням внутрішньодуховного світу, а не із чуттєвими змінними тимчасовими утіхами. «Світло Христа відкриває наші душевні очі та переконує нас у тому, що все, що пов'язане із благополуччям чи бідністю, радістю чи скорботою, щастям чи невдачею, задоволенням чи стражданням, багатством чи бідністю, високим становищем у суспільстві чи загальносуспільною діяльністю, знатністю

походження чи незнатністю роду – усе це повинно для нас мати значення тією мірою, яка сприяє становленню миру та любові на землі, удосконаленню духовної сутності людини» (Трипольський, 1880, с. 146). Модуси людської життєдіяльності зводяться до багатства її внутрішнього ества, правильності та моральності її внутрішніх проявів.

Варто зазначити, що погляди церковних діячів XIX ст. формуються в контексті філософського дискурсу, оскільки в їхніх релігійних поглядах відстежується ідея важливості філософського вчення, що шукає істину та мудрість, пов'язану більше з осмисленням людської сутності загалом. Однак із часом, як стверджують церковні діячі XIX ст., з'ясувалося, що істинну ідею Бога неможливо досягнути за допомогою тільки розуму, оскільки це глибинне просвітлення, яке здійснюється через звільнення від міркувань і відчуття найпотаємнішого серцем. Підтверджується факт, що людина не може знайти нічого світлого та сакрального, з огляду на свою морально-релігійну «бідність». Відчуваючи глибокий біль, душевну важкість, вона звертається до філософії, шукає сили для подолання своєї проблеми. Дана ситуація наводить індивіда до християнства, у якому людина бачить славу Бога. Філософська рефлексія стосовно співвідношення філософії як учення та християнства як однієї зі світових релігій виражається в перевазі віри над розумом. Даний факт є зрозумілим, адже церковні діячі XIX ст. передусім були носіями релігійно-духовних цінностей, а вже пізніше займалися культурно-просвітницькою й історико-краєзнавчою діяльністю.

Інший богослов, церковний історик XIX ст. О. Іванцов-Платонов початок нового року аналізує на основі результатів досягнень минулого, підбиває підсумки життєдіяльності індивіда, пов'язані з низкою негативних суспільно-культурних явищ, як-от: війна, голод, смерть, пожежі, епідемічні хвороби, неврожайність тощо. Усі ці природні та суспільні явища зробили життя людей нестерпним. Кожен індивід ставить собі питання: «За що Господь нас карає? Де корінь зла?». Відповіді на ці питання безпосередньо пов'язані з людством, яке і є джерелом зла. Зокрема, причиною виникнення негативних явищ у суспільстві є втрата морально-релігійного самопізнання людини, розуму та совісті.

У даному разі, за словами О. Іванцова-Платонова, «ми говоримо не про окремі особистості, а про цілісну структуру суспільного розвитку, яка ослаблена через втрату розуму та совісті окремих її представників» (Іванцов-Платонов, 1880, с. 339). Проблема полягає в накопичуванні та поширенні великої сукупності знань, формуванні стереотипних переконань тощо, водночас людина часто стикається із проблемою невміння використати знання на практиці, втратою розуму, який надає зміст і практичність усяким переконанням. Вона забуває про живий вогник її релігійно-морального життя – совість.

Людина, на переконання церковних діячів XIX ст., часто нехтує істинним значенням цього слова, сутність якого пов'язана із пробудженням Правди та Добра. Ці моральні принципи в реальному житті часто закінчуються тільки «на кінчику язика», без практичного використання в повсякденному бутті. «Через це трапляються непоодинокі ситуації, коли високоосвічена людина, яка володіє великим обсягом знань і за зовнішнім виглядом є чесною та благородною, водночас здатна на негативні, підступні справи – обман, зраду, крадіжку» (Соколов, 1880, с. 1).

Корінь цієї проблеми протоієрей О. Іванцов-Платонов знаходить у брехні, що є першопричиною виникнення негативних явищ у суспільстві. «Брехня поширюється в усіх видах і напрямках: брехня перед іншими і перед самим собою, брехня в особистих і суспільних справах і відносинах, брехня з розрахунком і без, брехня несвідома і навмисна <...>» (Іванцов-Платонов, 1880, с. 341). У цій ситуації важко знайти істинне коріння загальносуспільних чи особистих проблем, оскільки всі сфери суспільної свідомості пов'язані із брехнею й обманом. З поширенням брехні як суспільної хвороби пов'язана низка інших негативних явищ, як-от гордість і самозакоханість, прояви егоїстичних думок і вчинків тощо. Сукупність таких індивідів як частини соціуму веде до інших негативних тенденцій розвитку суспільства загалом: нещирості у спілкуванні, небажанні прислухатися до думок іншого, неповаги один до одного тощо.

Філософська рефлексія церковних діячів XIX ст. апелює до визнання неповторності й індивідуальності кожної особистості, яка на тлі загальної наукової картини світу, причин і наслідків негативних явищ у суспільстві

загалом втрачає свою неповторність. Натомість суспільство – сукупність індивідів, тому для його успішного функціонування необхідно звернути увагу на окремих осіб. Людина аналізує власну поведінку, корегує особистий проєкт успішної життєдіяльності власного життя, а не інших. «Яким же чином може реально відбутися покращення суспільного життя, коли людина, головним чином, займається пошуком і виявленням скалок у чужих очах, не звертаючи уваги на колоди, які існують у власних <...>» (Іванцов-Платонов, 1880, с. 345). Кожний індивід повинен будувати власну траєкторію особистого становлення та нести відповідальність за її реалізацію насамперед перед собою.

Наступним недоліком розвитку суспільства церковний діяч XIX ст. О. Іванцов-Платонов вважає легковажність мислення, поверхнєве розуміння науково-релігійних феноменів, без проникнення в їхнє сутнісне ядро, з'ясування причин і наслідків явищ. «Усіх осуджують, не намагаючись навіть у думках ставити себе на місце осуджених. У всіх справах помічають кричущі помилки» (Іванцов-Платонов, 1880, с. 347). Причиною такої поведінки часто стає загальнолюдська байдужість, якщо ця ситуація не стосується особисто кожного і не приводить до змін у внутрішньому світі людини, її світоглядних переконань.

Виходить досить абсурдна ситуація: якщо людина прагне знайти корінь зла маловідомих суспільних проблем, вона звертає увагу на причини загальні та віддалені від істинної сутності проблеми. Коли ж потрібно проаналізувати загальні причини відомих явищ, тоді справа торкається кожної особистості. Так відбувається через те, що увага звертається не на істинну причину виникнення негативних явищ, а на форму представлення. Зовнішні форми мають властивість змінюватися, трансформуватися. Інтелектуали, духовна еліта продовжують змінювати зовнішній світ, натомість забувають про внутрішній світ кожного окремого індивіда та власний.

Роль еліти в духовно-культурному розвитку народу надзвичайно велика та реалізується через освітньо-просвітницьку діяльність серед простого народу, який безпосередньо бере участь у процесі розбудови історії. «А чи готове сучасне суспільство, хворе різними морально-релігійними хворобами, бути гідним і корисним

керівником простого народу?» (Іванцов-Платонов, 1880, с. 347). У цій ситуації головне не керуватися відчаєм і байдужістю, а з молитвою звертатися до Бога, виховувати моральні якості, засновані на дружбі, любові, довірі.

«Наші недоліки формуються через те, що ми не навчилися серйозно ставитися до свого становища, до свого звання, до свого обов'язку перед Батьківщиною, до тих завдань, які ставить перед нами історія <...>» (Іванцов-Платонов, 1880, с. 350). Причиною такої ситуації є наше інфантильне ставлення до суспільно значущих проблем. Людина часто замислюється над своїм життям і діяльністю на початку нового року, оскільки настає новий період змін у її житті, з'являється надія на краще. Тому вона повинна ставитися до своєї справи та свого покликання серйозно, відповідально, а у важкі часи своєї неучасті надіятись на Господа Бога.

Отже, церковні діячі XIX ст. поглиблено вивчали сутність соціально-суспільних проблем, осмислювали вагомість людини, прояви її життєдіяльності на всіх рівнях буття, звертали

увагу на перевагу в її життєтворчості духовного над матеріальним, намагалися зрозуміти, як улаштований світ, як релігія впливає на життя й існування людини. На модерному етапі розвитку суспільства така ситуація сприймається неоднозначно, оскільки сучасний соціум складається з індивідів, більшість із яких мають власну думку, а тому насадження стереотипності у плані релігії є не виправданим. Водночас сучасному поколінню варто повчитися способу мислення, моральності, відданості, обов'язку перед державою в цих церковно-релігійних діячів, які були прикладом високоморального життя та глибокої релігійності.

Перспективи подальших наукових досліджень зазначеної проблематики вбачаємо у вивченні досвіду минулих поколінь у справі пізнання сутності Бога, визначенні причин загальносуспільних проблем, які не втратили своєї актуальності, активно досліджуються сучасними богословами, науковцями, філософами в контексті модерного православного дискурсу.

#### Список використаних джерел:

1. Боярчук А. (2019). Православне духовенство Волинської губернії: формування, матеріальне забезпечення, громадська та душпастирська діяльність : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01. Луцьк. 20 с.
2. Иванцов-Платонов А. (1880). Наши общественные недуги (слово на Новый год). *Волинские епархиальные ведомости*. № 7. С. 337–351.
3. Соколов В. (1880). На Новый год (слово, произнесенное преосвященным Иоанном Епископом Смоленским в Смоленском кафедральном соборе в 1868 г.). *Волинские епархиальные ведомости*. № 1. С. 1–10.
4. Трипольский Н. (1880). Слово в день Рождества Христова. *Волинские епархиальные ведомости*. № 3. С. 139–146.

#### References:

1. Boiarchuk A. V. (2019). Pravoslavne dukhovenstvo Volynskoi hubernii: formuvannia, materialne zabezpechennia, hromadska ta dushpastyrska diialnist [Orthodox clergy of the Volyn province: formation, material support, social and pastoral activities] : avtoref. dys. ... kand. ist. nauk : 07.00.01. Lutsk. 20 s. [in Ukrainian].
2. Yvantsov-Platonov A. (1880). Nashy obshchestvennye neduhy (slovo na Novyi hod) [Our social problems (a word for the New Year)]. *Volynskie eparhialnye vedomosti*. № 7. P. 337–351 [in Russian].
3. Sokolov V. (1880). Na Novyi hod [For the New Year] (slovo, proyznesennoe preosviashchennym Yoannom Epyskopom Smolenskym v Smolenskom kafedralnom sobore v 1868 h.). *Volynskie eparhialnye vedomosti*. № 1. P. 1–10 [in Russian].
4. Trypolskyi N. (1880). Slovo v den Rozhdestva Khrystova [Word on Christmas Day]. *Volynskie eparhialnye vedomosti*. № 3. P. 139–146 [in Russian].